

Posudek disertační práce mgr. St. Rubáše

EVŽEN ONĚGIN V ČESKÝCH PŘEKLADECH

Více než ^{řto}sedmdesátileté usilování o českou podobu Puškinova Evže-
na Oněgina představuje jednu z nejzajímavějších kapitol v dějinách čes-
ho překládání poezie. Povšimla si ho řada studií, úvah, článků, recen-
zí a glos; vesměs však šlo o dílčí, pouze jednomu překladu nebo jednomu
okruhu problémů věnovaná zastavení. Disertační práce mgr. Stanislava
Rubáše naproti tomu české překlady Puškinova vrcholného díla obhlídí sou-
hrnně, takže nejen vyhověje požadavku, aby práce tohoto typu přinášely
něco nového, ale zároveň přesahuje školské penzum a konečně zaplňuje do-
savadní mezeru v našich znalostech českého osvojování ruské literární kla-
siky.

Sama práce má včetně povinných atributů (české a anglické resumé,
soupis použité literatury a pramenů) celkem 240 stran a je rozčleněna do
tří relativně samostatných a ^{do} rozsahu značně rozdílných tematicko-pro-
blémových bloků. První z nich nabízí letmý nástin postupného pronikání
Oněgina do českého kulturního povědomí od třicátých let předminulého sto-
letí do ^{se prostřednictvím} samého konce století minulého. Druhý blok zev-
rubných rozborů myšlenkové i tvárné výstavby tohoto Puškinova díla snaží
co nejprávezněji zdůvodnit jeho všeobecně uznávaný věhlas, předvést, v čem
tkvějí jeho mimořádné kvality, přednosti a specifika. Teprve třetí blok
se naplno obrací k pěti knižně vydaným překladům Oněgina do češtiny, jak
je pořídili V.Č. Bendl, A.V. Jung, J. Hora, O. Mašková a M. Dvořák. Po-
rovnává je s ruským originálem i mezi sebou navzájem a zaznamenává i jed-
no oněginovské torzo (J.E. Purkyně) a jeden jen zčásti publikovaný převod
(J. Najman); druhé oněginovské torzo (E. Frynta) bohužel prakticky pomíjí.
Disertaci pak spolu se snad až příliš stručnou Závěrečnou bilancí uzaví-
rají překvapivě obsáhlé Poznámky, jež se zdaleka neomezují na povinné
bibliografické odkazy a věcné vysvětlivky, nýbrž významně doplňují a
rozvádějí, nač se nedostalo v základním korpusu disertace.

Rubášova práce má tedy převážně komparativistické a translatologické zaměření. Nezanedbatelně se v ní uplatňují rovněž rusisticky a bohemisticky podložené literárně-historické, poetologické a stylistické, občas i obecně historické, estetické s psychologické zřetele. Její interdisciplinární ráz svědčí o disertantově nemalém rozhledu, sčtetlosti, erudici a vloze pohotově vstřebávat a integrovat ~~nej~~ různější podněty a poznatky. Ovšem i o tom, že více než o tzv. metodologickou čistotu mu jde o ~~ce~~ nejvšestrannější poznání a osvětlení zkoumaných jevů. A že při práci s textem se jen zřídka ohlíží na přísně literárně-teoretické principy a raději se spoléhá na bezprostřední kontakt s konkrétním slovesným a obrazným materiálem, dává přednost přímému, osobně účastnému vhledu do tvůrčích procesů probíhajících ve spisovatelově (respektive překladatelově) ~~díle~~ díle do výsledku těchto procesů zafixovaných ve spisovatelově (respektive překladatelově) díle.

I když kol. Rubáš se tím asi pohřešuje proti rigorózně akademickému vidění vědy, de facto si tak vytváří takřka ideální prostor k zdárnému zvládnutí svého úkolu. Potvrzuje to už prozíravost, s níž se v nepřehledné záplavě oněginovské sekundární literatury orientoval především na Lotmana a Nabokova a s jejich pomocí a na základe vlastních pozorování a reflexí byl pak s to povědět leccos zajímavého k tomu, čemu on sám říká "ztvárnění myšlenky skrze formu". Tedy ke genezi Oněgina, k jeho žánrové jedinečnosti jako románu ve verších i specifčnosti jeho čtyřstopého jambu a jeho čtrnáct veršů čítající, s tradicí evropského sonetu spjaté strofy. Ale také o souladu mezi rytmem vyprávění a rytmem verše, o umístování významově zatížených slov na veršových zakončeních a v přesazích, o permanentním napětí mezi portréty postav a jejich následnými příběhy, o nejednoznačnosti jejich promluv i promluv samotného vypravěče. Ten kol. Rubáše navíc zaujal svým notorickým sklonem vměšovat se do partu titulního hrdiny i ostatních postav a zejména pak tím, že se ustavičně jako by obrací na čtenáře, oslovuje ho, diskutuje s ním, přejímá jeho předpokládaná

stanoviska a námitky a celý román tak posouvá na pomezí svárázného a značně kontrapunktického rozhovoru. Ještě větší závažnost Rubáš přikládá výsadnímu postavení hojných komentářů, odboček, vložek a narážek v celku Puškinova vyprávění, tomu, že tyto z kompozičního hlediska doprovodné texty v něm vlastně hrají prim, zastiňují jeho hlavní postavy, obrazy a děje, při čemž se namnoze netýkají ústředního románového syžetu, nýbrž ve větší či menší shodě s Puškinovými osobními názory glosují aktuální události, panující mravy a ideje, popřípadě lidské bytí a lidský úděl vůbec.

To vše Oněgina podle Rubáše silně dynamizuje a rozvolňuje, vnáší do něj duch záměrné nedoslovenosti a otevřenosti nejrůznějším, nejednou i značně protichůdným interpretacím, činí z něj nanejvýš vážnou a lákavou výzvu pro literárněvědné vykladače a pro překladatele. Však také právě takto - jako výzvu češtině a české literatuře - kol. Rubáš Oněgina chápe. Příklad pro něj totiž není jen lingvistickou a literárněteoretickou záležitostí, má v jeho očích zásadnější poslání a dosah, je význanou součástí mnohostranného dialogu a obměny hodnot mezi dvěma národními společenstvími, kulturami, mentalitami a jazyky. Při jeho posuzování se proto neomezuje na pouhou slovníkovou a gramatickou správnost a versifikační shody, ale bedlivě přihlíží k obecnějším dějinným a sociopsychologickým souvislostem, např. k časovému rozestupu mezi datem vzniku původního díla a datem vzniku překladu nebo k rozdílu či shodě v generační příslušnosti, světonázorovém zaměření, estetických preferencích a alergiích autora originálu na jedné a autora překladu na druhé straně.

Rubášovo pojetí překladu jako svéprávného druhu slovesné umělecké tvorby udává tón celé disertaci. Už proto, že se tu k překladatelským otázkám nevyslovuje pouze ve třetím ^{diverzace} bloku, který je jím vyhrazen, ale všude, kde se mu k tomu nabízí příležitost, přesněji: kde si k tomu příležitost připravil. Např. Rubáš neváhá připomenout, že anglický spleen má sice mnoho společného s ruskou chandrou, ale zdaleka s ní není totožný,

^{okládá se}
Zamýšlel, o nad obtížnou přeložitelností tak hluboké ruské reality
vrostlého pojmu jako je byt, zastavuje se u slovního spojení molodoj
povesa, jímž Puškin charakterizoval titulního hrdinu svého románu, uvádí
všech pět jeho českých překladů, všechny je víceméně konceduje a o tom
z nich, který se mu nejvíce zamlouval (Horově hoch lehké krve),
podotýká, že "postrádá přirozenost běžného spojení, kterým se vyznačuje
spojení Puškinovo".

Spolehlivý cit pro sémantické a stylistické odstíny se u Rubáše nej-
markantněji uplatňuje tam, kde se nevyrovnává s jedním ... dvěma slovy
či úslovími, nýbrž s většimi textovými celky. Pak zpravidla si sám rus-
kou předlohu převede do doslovné odliky v češtině a až po takovéto reko-
gnoskaci se pouští do náročnějších, i k mimojazykovým kontextům přihlí-
žejících analýz. Počíná si při tom krajně obezřetně, pozorně se začítá
do jednotlivých překladů, porovnává je s výchozími texty a třebaže vůči
mnohým z nich vznáší vážné výhrady, úzkostlivě se zdržuje kategorických
soudů, natož odsudků. Zato se snaží rozpoznat, proč ten a ten překlada-
tel volil ta a ta a nikoli jiná řešení, proč a v čem se ta řešení shodují
a proč a v čem se rozcházejí s řešeními ostatních překladatelů. Je si to-
tiž dobře vědom, že zejména u díla tak výjimečného jako Oněgin je takřka
vyloučeno, aby i sebelepší překladatel dokázal být plně práv všem jeho
významům a polohám, chápe, že postihne-li adekvátně jedny, jiným se vší
pravděpodobností zůstane něco dlužen.

Dík takto uvážlivému a svízele překladatelského řemesla patřičně re-
flektujícímu Rubášovu postoji disertace nabízí objektivní a vyvážený po-
hled na česká setkání s Oněginem. Pokud jde o překlady staršího data,
vzniklé ještě v 19. století, samozřejmě je posuzuje v rámci tehdejších
estetických a jazykových kanonů a tudíž se nepozastavuje nad hojnými ar-
cheismy, slovoslednými inverzemi, banálními rýmy, poetismy typu „zoře
vjezd“, „nebes brána“ apod. Především na nich oceňuje vše, čím a v čem
přesahují dobový stav jazyka a literárního vkusu, vyrovnávají se ⁵ jino-

jazyčným textem tak, že to znamenalo pozitivum i z hlediska české kultury a společnosti. Tedy na Purkyňově zlomku vyzvedá už sám fakt, že za daných podmínek vůbec vznikl; na Bendlovi, že byl první, kdo k nám uvedl Oněgina celého; a na Jungovi, že to jako první učinil náležitým veršovým metrem. U Bendla visí i to, že nejen Oněginem, ale všemi svými překlady Puškina se řadí k těm osvíceným duchům, kteří u nás v polovině předminulého století konečně účtovali s naivně panslavistickými, paušálně proruskými iluzemi a začli českou veřejnost seznamovat s jiným než oficiózním a opravdovým hodnotám ruské kultury protichůdným Ruskem. Co mu však přesto vytýká, je rozmělnění Puškinovy klasické hutnosti rozšířením jeho čtyřstopého oněginského jambu o další stopu. Stejně tak neupírá Jungovi, že v některých dílčích překladatelských řešeních dosáhl znamenitých, dodnes svěže znějících výsledků, Nepromíjí mu však, že v důsledku nadřazování vnějškově chápané formy obsahu bývá v sémantickém ohledu až příliš lexní vůči originálu a že svůj projev nezřídka ve snaze o virtuositu zatěžuje vyumělkovanými obraty a češtinu znásilňující dikcí.

Také k oběma překladům pocházejícím z druhé poloviny teprve nedávno uzavřeného století kol. Rubáš přistupuje co nejobjektivněji. U Maškové s porozuměním zaznamenává její ambici předvést českému publiku podstatně jiného Oněgina než je Oněgin Horova překladu, rozezvučet především jeho kózeristické, rozverně nadlehčané, epigramaticky prostořeké složky, jež Hora odsouval do pozadí. Dík jejímu smyslu pro detail a odvaze využívat hovorové češtiny i v lyrických pasážích se jí to podle něj většinou daří. K dobrému jí připisuje i to, jak nekonvenčně, takřkajíc v každodenně všedních kulisách, nicméně s velkou psychologickou věrojatností dovede interpretovat např. takové dramatické výjevy jako je soubojová scéna nebo Taťanina niterný zápas při psaní listu Oněginovi. Rubem těchto zdařilých řešení je prý s klon k přepjaté expresivitě a přílišné drsnosti výrazu, překombinovanost některých obrazů a metrická

neuspořádanost některých veršů, fakt, že Puškinova vlídná ironie u ní zbytnuje v krutý pošklebek, dojemně elegický smutek vyznívá jako poklesle sentimentální výlev a efektní drobnůstky se enormně vypichují na úkor věcně závažnějšího celku.

Milan Dvořák, poslední a nejmladší z dosavadních českých překladatelů Oněgina, si Rubáše získal hlavně jednoznačností, s níž se rozhodl pro zlatou střední cestu mezi Horou a Maškovou, a důsledně po ní jde zhruba pod tímiž auspiciemi, pod nimiž předním šel (aniž Dvořák o tom věděl) ve svém nedokončeném a jen torzovitě dochovaném překladu E. Frynta. Oproti Horovi a Maškové (a v bezděčné shodě s Fryntou) je mnohem civilnější a střednější, vyznačuje se zjevným úsilím o co nejsdílnější podání, přirozený projev, programně se vyhýbá extrémnějšímu lexiku a rozvláštějším obrazům. Svědčí to o jeho větším respektu k předloze i k průměrnému čtenáři, zároveň však - alespoň podle Rubáše - to poznamenává jeho překlad čistotou - - šedí - - a menší vynalézavostí, někdy ho přivádí na okraj didaxe a moralizování.

Jasným favoritem Rubášovy disertace je ovšem Josef Hora. ↑ Rubáš samozřejmě dobře ví, že Horův překlad Oněgina výrazně lyrizuje, posiluje jeho rozjímavě duchovní, existenciální až metafyzický náboj. Ostatně to ani nepopírá, nejednou to dokonce výslovně přiznává, má však za to, že tyto posuny patřičně umocňují estetickou i ryze lidskou působivost původního textu. A to tím spíše, že až na vzácné výjimky nepřekračují meze dané sémantickým rozptylem originálu, nýbrž naopak dotahují, domýšlejí a dotvářejí zjevně i latentně melické potence předlohy, emocionálně je umocňují a zvýrazňují a zejména s chlesem na českého čtenáře ozřejmují a upřesňují. Jako doklad ze mnohé viz Rubášovo zamyšlení nad dvojím překladem Puškinovy „Květinové metaforý“ (tj. slovního spojení vešni je cvety v prvních dvou verších proslulé strofy o nožkách), nad tím, že Horovo řešení květiny jar svých svou evokací nejen „mnohostí“, ale také „pomíjivostí“ předčí Jungův květ májový, jenž „jednotným číslem pestrost jarních květů zpločtuje“.

Ještě více Rubášovu pozornost Horův Oněgin poutá svým silně romantickým (ve srovnání s originálem mnohem romantičtějším) laděním. Přičítá je Máchovu vlivu na Horu, tím, že na Horově přebásnění Puškinova románu spočinul "Máchův duchovní patronát" (Rubášem převzatý výrok V. Černého). Hora byl Máchovi blízký svým básnickým typem a nadto - dovozuje Rubáš - pouhý rok před tím než přeložil Oněgina napsal a publikoval sbírku Máchovské variace, jež je jazykem, metaforami a poetikou Máchovi neodmyslitelně zavázána. Za těchto okolností připadá Rubášovi jen logické, když se Horovo okouzlení Máchou promítlo do překladu Oněgina natolik, že k nám odtud nejen promlouvá umění největšího ruského básníka, ale také doléhají ohlasy největší osobnosti české poezie. Z hlediska standardních teorií překladu jde sice o řešení nepřilíš židoucí, avšak kol. Rubáš mu přesto v podstatě přitakává. Ve zřetelně máchovských podtextech, konotacích a aluzích Horova Oněgina dokonce spatřuje jeden z hlavních zdrojů jeho podnes trvajících podmanivosti a oblíbenosti i jeho autority jako vynikajícího úspěchu českého překladatelství a zároveň organického článku jak Horova básnického odkazu tak celé české literatury.

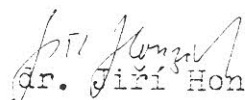
V umění důkladně analyzovat taje překladatelské práce a neustrnout při tom ^{na} překladatelském písečku spočívá podle mne největší klad Rubášovy disertace. S ním těsně souvisejí i četná její další přednosti, ať už jsem stačil na ně poukázat v předchozích částech svého posudku nebo jsem byl nucen je pro jeho už tak přílišný rozsah pominout. Pokud jde o jejího autora, ten se mi na základě toho, co v ní předvedl, jeví jako člověk múzický, s živým citem pro literaturu, pravděpodobně prošlý slušnou zkušeností s překládáním krásné literatury a s jasnými předpoklady pro profesionální literárněvědnou práci, ovšem esejistického, nikoli kateřové badatelského ražení. Na disertaci je pak patrné, že ji kol. Rubáš psal se zaujetím a s chutí, ale lehkou, snad až příliš lehkou rukou, nicméně tak, že se dobře čte a přesvědčivě působí. Neškodila by jí větší soustavnost a utřídnost v pojetí (tím spíše, že její moc^{že} jak dokládá v tom směru až příkladných dvanáct stránek jeho Tézi), stejně jako větší odolnost vůči přeskokování od tématu k tématu, větší podléhání okamžitým, byť většinou

bystrým nápadům v neprospěch důsledného sledování logické niti výkladu. Tu a tam se v ní objevují formulační a gramatické prohřešky nebo menší věcné lupy: např. Puškin se v době, kdy vypuklo děkabristické povstání, již nezdržoval "na jihu"; ne ve všech místech uváděných na s. 22, "sloužil"; raní čeští obrozenci nebyli slavjanofilové, nýbrž slavofilové apod.

Ke cti naopak kol. Rubášovi je, že důrazně upozorňuje na doposud nezaznamenanou spojitost některých českých Oněginů se společenským dobovým kvasem: u Bandla s otevíráním oken navzdory Bachovu režimu, u Hory s celonárodním rozmachem vpředvečer Mnichova a u Maškové s šedesátými lety minulého století. Za pochvalnou poznámku snad stojí i to, že disertace přihlíží i k osobně založeným úvahám a zповědem, jimiž své Oněginy doprovázeli jejich čeští překladatelé, že neopomněla oněgiana ruských básnířek Achmatovové a Cvetajevové a že se občas hlásí ke jménům, jež s Puškinovým románem nemají přímo nic společného - např. Bridel, Halas, Holan, Opelík, Fretera. Ačkoli jinak v zásadě sympatizují s Rubášovou zdrženlivostí vůči akademickým rituálům, přece jen se domnívám, že by se bylo slušelo v seznamu odborné literatury uvést přinejmenším Levého Umění překladu, patrně i některé další translato-logické práce domácí i zahraniční provenience, včetně prací vzešlých z pracoviště, kde^{je} disertant zaměstnán. A zcela na závěr jej upozorňuji na studii V. Podhorné České překlady Taťánina dopisu (Slavica Olomucensia IV., 1982, s. 129 - 145) ; už proto, že by ho, asi podnítila k polemice.

Disertaci samu ovšem plně schvaluji a bez váhání doporučuji, aby za ni byla mgr. Stanislavovi Rubášovi udělena akademická hodnost Ph.D.

V Praze 20. dubna 2006

doc. Jiří Honzík